

LBRIS

We know
books

JEREMY BLACK

SCURTĂ
ISTORIE
A
ITALIEI

Traducere din limba engleză
AURELIA ULICI

LITERA
București

Ediție publicată pentru prima dată în limba engleză
în Marea Britanie în 2018 de Robinson,
un imprint al Little, Brown Group, Londra

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Scurtă istorie a Italiei

Jeremy Black

Copyright © 2021 Grup Media Litera

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Sabrina Florescu, Ilieș Câmpeanu

Corector: Georgiana Enache

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BLACK, JEREMY

Scurtă istorie a Italiei /

Jeremy Black. – București: Litera, 2021

ISBN 978-606-33-8022-8

CUPRINS

Introducere	7
CAPITOLUL UNU	
Glorie clasică: până în 476.	9
CAPITOLUL DOI	
O multitudine de state 476–1402.	37
CAPITOLUL TREI	
Epoca Renașterii: secolul al XV-lea	57
CAPITOLUL PATRU	
Războaiele italiene: secolul al XVI-lea.	71
CAPITOLUL CINCI	
Italia barocă: secolul al XVII-lea	87
CAPITOLUL ȘASE	
Vechea ordine: secolul al XVIII-lea	101
CAPITOLUL ȘAPTE	
Perioada revoluționară și napoleoniană: 1789–1815.	126
CAPITOLUL OPT	
De la Napoleon la unificare: 1815–1860	139
CAPITOLUL NOUĂ	
O țară unită? (1861–1918)	153

CAPITOLUL ZECE

De la război la pace, via pace și război: 1918–1945 172

CAPITOLUL UNSPREZECE

După război: 1945–1990 205

CAPITOLUL DOISPREZECE

Italia modernă: după 1990 219

CAPITOLUL TREISPREZECE

Nordul 242

CAPITOLUL PAISPREZECE

Italia Centrală 255

CAPITOLUL CINCISPREZECE

Mezzogiorno (Tărâmul Soarelui de Amiază sau Sudul) 264

CAPITOLUL ȘAISPREZECE

Insulele 271

Concluzii 276

Bibliografie 278

Indice 279

INTRODUCERE

Un om care nu a fost în Italia va fi mereu conștient de inferioritatea sa, căci nu a văzut ce se așteaptă de la un om să vadă. Marele obiectiv al călătoriilor este să vezi țărurile Mediteranei.

Samuel Johnson, care, de fapt, nu a vizitat Italia, în *Life of Johnson (Viața lui Johnson)*, de James Boswell, 11 aprilie 1776

În drumul nostru către Milano ne-am oprit într-un oraș destul de mare, numit Novara [...] aici am luat un mic dejun italian adevărat, constând într-un porumbel mare italian și măruntaie garnisite cu parmezan, struguri, smochine și o polenta excelentă care este un fel de budincă făcută din făină de grâu indian, amestecată cu ulei și brânză.

Margaret, vicontesă Spencer, 1763

Călătoria se desfășoară în spațiu și în timp. Această scurtă istorie se adresează mai ales vizitatorilor care vor ceva mai mult decât istoria condensată din majoritatea ghidurilor de călătorie. Însă, în cazul Italiei, țară care nu are o istorie îndelungată ca stat unificat cum au alte țări, precum Franța, această abordare ridică o problemă aparte. Mare parte din istoria ei, țara a fost divizată, iar zone importante au fost teritorii ale unor imperii mai mari, adesea concurente, în special cel al Spaniei și cel al Austriei. În plus, turiștii de azi vizitează rareori Italia cu adevărat, fiind o țară care are prea multe de oferit pentru o singură călătorie. Aceștia se concentrează, în general, asupra anumitor orașe și regiuni. Acest lucru se potrivește cu o istorie care a fost, în mare parte, regională sau cel puțin percepută astfel.

Așadar, o abordare pur cronologică a istoriei acestei țări poate duce la pierderea particularităților regionale, pe când discutarea fiecărei regiuni duce la repetiție. În acest caz, soluția este, în primul rând, o abordare evolutivă care să acopere principalele evenimente, iar, în al doilea, o scurtă prezentare a regiunilor importante. În text există și casete care tratează anumite subiecte.

Îmi face mare plăcere să consemnez peste jumătate de secol de vizite în Italia, de la începutul anilor 1960, când părinții m-au dus acolo de patru ori. Perioada cea mai plăcută a fost după 1979 când, împreună cu Sarah, am vizitat Abruzzo, Bologna, insula Lipari, Lucca, Modena, Napoli, Parma, Roma, Sardinia, Sicilia, Torino, Toscana, Umbria, Veneția și Verona. Am avut ocazia să predau în Lombardia, Napoli și Toscana, unde am descoperit delicii precum minunatele condimente folosite în valea râului Adda, abațiile liniștite din Prato și „noua bucătărie” italiană la Napoli, și să cercetez arhivele din Florența, Genova, Lucca, Modena, Napoli, Parma, Torino și Veneția.

Le sunt foarte recunoscător lui Paolo Bernardini, Mike Broers, Luigi Loreto, Ciro Paoletti, Gabriella Poma, Luisa Quartermaine, Guglieo Sanna, Peter Wiseman și Patrick Zutshi pentru comentariile lor cu privire la întregul manuscris sau la ciorne ale lui. Nu sunt răspunzători pentru nici una dintre erori, în schimb mi-au fost de mare ajutor. Duncan Proudfoot s-a dovedit un editor exemplar. Cartea de față îi este dedicată lui Ciro Paoletti, un bun prieten și coleg universitar, pentru a comemora peste 14 ani de prietenie și de colaborare academică.

CAPITOLUL UNU

GLORIE CLASICĂ: PÂNĂ ÎN 476

Geografie

Odată cu dezvoltarea Romei ca putere imperială începe să se schimbe și istoria Peninsulei Italice și să devină importantă. Până atunci, pe acest teritoriu se succedaseră oameni preistorici, vânătorii-culegători fiind înlocuiți de agriculturi de-a lungul viitoarei țări, care era împărțită în ținuturi tribale. Divizarea era cauzată în mare parte de varietatea triburilor și de lipsa de unitate fizică, economică și politică.

În cazul Italiei, geografia a fost potrivnică coeziunii, situație care s-a păstrat. Mai exact, există prea mulți munți și destul de puține câmpii și văi fluviale. Cele mai importante zone sunt valea Padului, cu clima ei submediteraneeană și ierni reci, cețoase, și câmpia Lombardiei, relativ plată. Mai spre sud, există și alte câmpii, în special lângă Roma – Campagna – acum înghițită în mare parte de expansiunea urbană; Campania din golful Napoli; și în Apulia (Puglia pentru italieni); dar nici una la fel de mare.

Câmpiile și văile râurilor existente sunt despărțite de munți, care, în general, erau zone interzise. Alpii, rezultat geologic dramatic al ciocnirii „recente” a Italiei, din cauza derivei continentelor în Terțiar spre restul Europei, despart Peninsula Italică de continent. Primul drum roman care a traversat Alpii, Via Claudia Augusta, terminat în anii 46–47 d.Hr., trecea prin Passo di Resia, în parcursul de la Verona spre orașul modern Augsburg. Un alt drum roman traversa pasul Brenner din Austria spre Italia, începând cu secolul al II-lea d.Hr., iar în 1777 a fost amenajat un drum care permitea accesul trăsurilor. Până în anii 1780 și mult

mai târziu, vehiculele nu au putut traversa Alpii de Vest până când nu s-a deschis pasul Colle de Tenda, care să lege Nisa de Cuneo în Piemont. La ordinul lui Napoleon, între 1801 și 1905 a fost construit un drum peste pasul Simplon, între Elveția și Domodossola, în Piemont. Chiar și atunci, drumul era închis traficului iarna, din octombrie până târziu în aprilie. Trenurile au circulat prin tunelul Simplon din 1906.

Spre sud, lungul lanț al Apeninilor imparte peninsula din interior și este format dintr-o serie complicată de zone muntoase. Din cauza acestei geografii, populațiile italice au trăit în zone specifice, adesea clar separate unele de altele, situație întâlnită și în Spania. Însă, în Italia, pentru că aici nu a existat unificarea apărută din secolul al XV-lea în Spania, nu au existat nici tensiunile dintre centru și regiunile periferice, de pildă rivalitatea dintre Castilia și Catalonia și Țara Bascilor. În schimb, această tensiune a urmat după unificarea Italiei dintre 1860–1870.

Tot legată de geografie, erodarea solului a fost o problemă foarte mare, care a dus la deplasarea solurilor montane spre văi, câmpii și în mare. Procesul s-a intensificat, probabil, odată cu tăierea masivă a copacilor, care a avut loc destul de timpuriu în peninsula, teritoriul fiind ocupat de multă vreme de oameni. Ca urmare, mare parte din regiunile muntoase ale Italiei sunt azi neroditoare, cum au fost de multă vreme, și deci adesea foarte erodate.

În plus, multe văi sunt foarte abrupte, iar combinația dintre râurile în general scurte și apa rezultată din topirea zăpezii și/sau din ploii puternice le făcea greu de traversat înainte de construirea podurilor moderne. Prin urmare, situația văilor varia mult în funcție de anotimp. Puteau exista inundații foarte mari, de pildă cele ale râului Arno care au afectat grav Florența în 1740 și 1966. Inundația din Roma, din 1870, precum și malaria care i-a omorât soția, Anita, în 1849, l-au făcut pe Giuseppe Garibaldi să plănuiască, în 1875, devierea fluviului Tibru din Roma și transformarea lui într-un drum navigabil – planul nu a fost implementat. Inundațiile au afectat și transportul, atât

pe cursul apei, cât și peste ea, au perturbat industrii, cum ar fi morăritul, dependente de forța apei, au afectat cele mai fertile zone agricole și au contribuit la răspândirea malariei.

Solul dificil a accentuat impactul distanței, care era destul de mare după standardele primilor oameni, cum este și astăzi, deși călătoria este mult, mult mai rapidă. Oamenii au început să circule mai rapid abia în secolul al XIX-lea. Ca să mergi din Alpi până în Calabria din sudul Italiei continentale trebuie să faci un drum foarte lung, chiar și fără să pui la socoteală distanța care se adaugă prin urcarea și coborârea lanțurilor muntoase și numeroasele și permanentele greutăți care apar. Adaugă apoi problemele chiar mai serioase puse de trecerea strâmtorii Messina ca să ajungi în Sicilia, cea mai mare insulă din Mediterana. Înainte de vapoare, călătoria pe mare era dificilă din cauza vânturilor care erau fie potrivnice, fie lipseau cu desăvârșire, astfel că oamenii depindeau de vâsle sau de pânze. Strâmtoarea Messina aflată între capul estic al Siciliei și vestul Calabriei a fost probabil sursa legendei monstrului cu șase capete Scylla, din *Odissea* lui Homer, și a vârtejului personificat Charybda, distrugător de nave. În strâmtoare există într-adevăr un vârtej natural. Legenda este mărturia fricii pe care a inspirat-o și a modului în care geografia locului a devenit mit. La fel s-a întâmplat și cu Isole dei Ciclopi, Insulele Ciclopilor, la nord-est de Catania, în Sicilia, despre care se spune că sunt stânci aruncate de Polifem, uriașul orbit de Odiseu, spre navele cu care scăpau eroul și oamenii lui.

Distanța și solul au îngreunat comunicațiile, o problemă pe care romanii au încercat să o depășească prin construirea de drumuri, precursori ale *autostrade*, construită de la mijlocul anilor 1920, când a fost terminat primul drum de viteză care leagă Milano de Varese (azi, A8). Lucrurile ar fi fost mult mai simple dacă terenul era plat. Astfel, la începutul secolului al XVI-lea, mesageri speciali puteau duce mesaje de la Milano la Veneția în 24 de ore și chiar de la Roma la Veneția, peste Apenini, în 50 de ore, însă era vorba de sincronizări excepționale. Până în secolul al XIX-lea, când căile

ferate, vapoarele, telegraful și explozii mai puternici pentru a crea tuneluri au adus îmbunătățiri considerabile, călătoriile și mesajele erau, în general, lente și nesigure, mai ales iarna. Perioade de instabilitate politică înrăutăteau și mai mult situația.

Pentru locuitori, Apeninii nu erau numai un obstacol, erau și căminul multora. Țărani și ciobani trăiau și munceau pe versanți. O tensiune politică și religioasă de lungă durată în societatea italiană a fost creată de încercarea autorităților de la oraș de a controla zonele montane, considerate marginale și problematice. Așa s-a întâmplat cu persecutarea valdenzilor, minoritate religioasă din vestul Alpilor, și, mai general, cu Contrareforma Bisericii Catolice din secolul al XVI-lea, cu guvernul „iluminist” în secolul al XVIII-lea sau cu regimul napoleonian și noul regat al Italiei din 1861. Deși au oferit conducătorilor trupe loiale și de încredere, inclusiv din Piemont, Napoli, Modena și din Italia, zonele montane din Alpi și din nordul Apeninilor au fost și baze importante ale rezistenței față de Germania și de Mussolini între 1943 și 1945. Tensiunile culturale bazate pe geografie sunt un factor important și astăzi.

Ca problemă separată, într-un plan cu totul diferit, și ca o consecință a noutății geologice, mai ales în Apenini, Italia s-a confruntat și cu instabilitate geologică. Erupțiile vulcanice pot îmbogăți solul, dar lava e și distrugătoare, lucru valabil mai ales pentru vulcanii Etna (cel mai înalt din Europa, presupusă consecință a faptului că Atena a aruncat Sicilia peste gigantul Enceladus) și Vezuviu. Ambii au în jur zone nelocuite, cum ar fi insula vulcanică Stromboli. Pompeii și Herculaneum au fost victime ale Vezuviului în 79 d.Hr., în vreme ce erupția Etnei a înghițit orașul Catania, reconstruit apoi într-un stil baroc care încă îl distinge.

Au existat cutremure devastatoare precum cele din Friuli în 1511 și 1976, din Sicilia în 1693 și 1968, din Umbria în 1979 și 1997, din Napoli în 1980, din Mantova în 2012 și din centrul Italiei în 2016, o listă care poate fi extinsă cu ușurință. În 1908, Messina și Reggio Calabria au fost distruse de un cutremur care

a omorât 80 000–100 000 de oameni. Distrugerile au fost mai mari decât în timpul războiului, iar guvernul nu a reacționat potrivit. În 1915 au murit 30 500 de oameni când un alt cutremur a devastat centrul Italiei, la est de Roma.

Nu doar vieți personale și colective au fost schimbate de astfel de experiențe și amenințări, ci și cultura italiană: fatalismul și devoțiunea religioasă au devenit mai puternice. În 1756, Carol Emanuel al III-lea, regele Sardiniei și conducătorul Piemontului, și familia lui au participat la celebrările din catedrala din Torino, în semn de mulțumire că orașul supraviețuise unui cutremur recent fără distrugerii mari. Prezicerea că Napoli va fi în întregime distrus de un cutremur în martie 1796 a creat confuzie în rândul locuitorilor care au umplut bisericile.

În mare parte din istoria Italiei boala a paralizat și ea populația. Primul *lazzaretto* („lazaret”), un spital permanent pentru ciumați, a fost deschis la Veneția în 1423, pe insula Santa Maria di Nazareth (astăzi Lazzaretto Vecchio), vizavi de Lido. După ce ciuma n-a mai fost o amenințare, a devenit adăpost pentru săraci. Al doilea lazaret din Veneția a fost ridicat în 1468. Sistemul venețian a fost repede adoptat la Genova și în alte locuri. Ciuma a continuat să facă victime până în 1743, când ultima epidemie din Peninsula Italică a ucis 47 000 de oameni în Sicilia și Calabria. În acel an, Veneția a trimis nave de război în Adriatică pentru a preveni sosirea navelor din zone infectate, și în iarna aceea a fost interzis comerțul cu restul peninsulei. Regulile impuse erau aceleași indiferent de rang, ducele Francesco al III-lea de Modena fiind obligat să intre în carantină. În 1781, pentru a preveni răspândirea ciumei din Balcani, au fost luate măsuri drastice în Peninsula Italică.

Primii oameni

În Circeo și Saccopastore, în vestul Italiei centrale, au existat așezări umane timpurii unde au fost descoperite semne ale existenței oamenilor de Neanderthal, subspecie a genului *Homo*. Au fost

găsite situri ale oamenilor preistorici, în special în Grimaldi, Calabria, și Romanelli, Apulia. Primele dovezi ale unor așezări umane în Sicilia există din circa 13 000 î.Hr. În timpul ultimei glaciațiuni, Peninsula Italică era mult mai la sud de principala calotă. Apoi, aproximativ în anii 8300 î.Hr., pe măsură ce gheața s-a retras spre nord, clima mai blândă a permis apariția pădurilor de foioase și a animalelor. Era un mediu benefic pentru primii oameni.

În anii 6200 î.Hr., agricultura s-a răspândit dinspre Orientul Apropiat spre sudul Peninsulei Italice și apar primele comunități de agricultori acolo și în Sicilia, iar până în 5000 î.Hr. s-a extins în restul Italiei și în Sardinia. Porci, bovine și alte animale au fost domesticite, s-au plantat culturi de bază, inclusiv orz, s-a dezvoltat ceramica. Totuși, în mileniile al III-lea și al II-lea î.Hr. lipsa agriculturii intensive, cu irigații, a menținut densitatea populației destul de scăzută, în timp ce distanța și dificultățile deplasărilor nu au permis consolidarea timpurie a controlului politic, așa cum se întâmpla în Egipt, Mesopotamia (Irak) și China.

Însă Peninsula Italică a făcut parte din lumea comerțului în Epoca Cuprului în Europa (cca 4500–2500 î.Hr.). Cuprul era prelucrat în zona centrală, acolo unde au fost descoperite și resturi de ceramică. În Epoca Bronzului (cca 2500–1500 î.Hr.) se făcea comerț între Peninsula Italică și Grecia, Europa transalpină și Spania. Cuprul din Sardinia era exportat în Grecia, mai ales în Micene, de unde se importau vase de ceramică; la fel se întâmpla în Sicilia, și ea o regiune agricolă importantă. Pe teritoriul peninsulei s-au dezvoltat așezări fortificate, iar apoi orașe. A urmat prelucrarea fierului, din care se făceau arme și unelte mai eficiente.

Zona a fost afectată de alte schimbări mai ample, mai ales de aflusul de lungă durată al grupurilor indo-europene migratoare, încă din 2000 î.Hr. Astfel de grupuri au produs ceea ce este descris în termeni arheologici drept cultura Villanova din Emilia-Romagna și Umbria. Astfel de descrieri arheologice sunt foarte greu de atribuit unui anumit grup etnic sau lingvistic. După ce s-au răspândit în Grecia, variante ale alfabetului

fenician au fost introduse în Peninsula Italică. Primul exemplu de scriere grecească a fost descoperit într-un sit aflat la mai puțin de 15 kilometri est de Roma, în Osteria dell'Osa, datat din perioada 950–770 î.Hr. Fenicienii au înființat centre comerciale în vestul Siciliei, între 900 și 700 î.Hr. Sistemul numeric italian a fost și el puternic influențat de Grecia.

Etruria

Din 800 î.Hr., etruscii au devenit importanți printre triburi. Trăind în ceea ce era de fapt o confederație de orașe-stat, au dominat centrul peninsulei până în secolul al VII-lea și s-au extins spre nord în valea fluviului Pad și la sud până în Campania, în jurul orașului Napoli. Puterea etruscă a atins apogeul în 530, prin înfrângerea orașului grecesc Cumae, în 524. În următoarele două secole, etruscii au fost amenințați de expansiunea galilor din nord și de opoziția populațiilor italice, mai ales a romanilor din sud, care și-au extins controlul asupra sudului Etruriei până în 350.

De atunci, civilizația etruscă a fost umbrată de cea a Romei, deși romanii au fost puternic influențați de etrusci, care erau impresionanți. Știau să prelucreze fierul, să construiască arcuri și să realizeze portrete. Lipsa consemnărilor scrise îi lasă pe etrusci în obscuritate, dar îi face și mai fascinanți. Mormintele lor impresionează și astăzi, iar unele pot fi vizitate, de pildă la Tarquinia și la Cerveteri; la fel și complexul etrusc timpuriu de la Poggio Civitate, lângă Siena. Muzeele care conțin vestigii etrusce merită văzute, deși vizitatorilor le poate fi dificil să le aprecieze în comparație cu cele romane, despre care se știe mult mai mult.

Triburile italice au fost afectate, uneori provocate de orașe-stat independente din *Magna Graecia*, înființate de coloniști greci de-a lungul coastelor Siciliei (din 734 î.Hr.) și în sudul peninsulei. Stabilirea lor în această zonă a fost probabil influențată de suprapopularea Greciei și/sau de căutarea unor noi oportunități. Ruinele mai multor astfel de orașe, mai ales Agrigento, Segesta

și Siracusa în Sicilia, Paestum din golful Salerno și ale orașelor Metaponto (unde Pitagora a fondat o școală) și Policoro din Basilicata, sunt cele mai impresionante. Ultimele două sunt mai puțin cunoscute, în mare parte pentru că Basilicata nu este o destinație clasică. Într-adevăr, prin comparație cu Roma și cu așezările din Etruria, acestea păreau mai degrabă primitive, așa cum vedeau și grecii, la rândul lor, Macedonia și Epirul din nord.

Roma nu era singura putere în expansiune. Populații din nordul Alpilor, cunoscute drept gali sau celți, s-au îndreptat spre sud, unde au asediat Roma în 390 î.Hr. În anii 390, sub conducerea lui Dionysios I (domnie 405–367 î.Hr.), orașul Siracusa a cucerit cea mai mare parte din Sicilia, extinzându-se în sudul Peninsulei Italice în anii 380.

Ascensiunea Romei

Etruria s-a prăbușit odată cu ascensiunea Romei – la început o mică așezare pe cursul inferior al Tibrului. Se presupune că a fost fondată în 753 î.Hr. de Romulus și Remus, descendenți ai lui Enea, refugiat regal după căderea Troiei, și există dovada unui sat pe Colina Palatină din 850 î.Hr., mărturie a unei așezări timpurii. Roma a fost condusă de Tarquini, regi corintieni la origine, până când ultimul Tarquinius a fost alungat de nobili latini care au creat republica. Data convențională, 509 î.Hr., este mai puțin credibilă decât 507, an propus de istoricul Polybios, conform unor surse grecești timpurii bine informate.

La fel ca alte orașe din lumea antică, această republică a fost condusă de fapt de o oligarhie. Ulterior, tensiunile dintre această formă de conducere și politici mai populare s-au împletit cu rivalitățile din rândurile elitei oligarhice, deși scopurile și, în egală măsură, mijloacele puterii erau discutate.

Un lucru decisiv a fost că romanii s-au dovedit războinici neîntrepuți, și mare parte din istoria Italiei reflectă cu adevărat modelarea și remodelarea ei din cauza războaielor și a urmării lor.

Romanii impresionați nu numai prin pregătirea și disciplina care le-au permis să înainteze într-un ritm redutabil, să se desfășoare în diverse formațiuni de luptă, inclusiv *testudo*, să conducă asedii și să efectueze manevre complexe și eficiente pe câmpul de luptă, ci și prin capacitatea de a se dispune și de a opera în diferite medii fizice și militare, în parte prin fortificații și construire de drumuri. Gnaeus Domitius Corbulo (m. 67 d.Hr.), general care a luptat în Germania și a cucerit Armenia, a observat că târnăcopul era o armă excelentă. Columna lui Traian din Roma înfățișează soldați romani săpând. Trupele romane erau instruite și experte în construirea taberelor militare de câte ori se opreau, adică la fiecare 15 kilometri, media zilnică de marș pe care trebuia să o parcurgă o legiune. Taberele urmau un model standard, iar fiecare participant își știa rolul în procesul de construcție. Acestea ofereau siguranță și permiteau o bună comunicare în frontul de înaintare. Multe au devenit baze pentru așezări.

În 396 î.Hr., romanii au cucerit Veii, unul dintre cele douăsprezece orașe ale Ligii Etrusce. După ce a subjugat alte populații, transformate apoi în aliați, Roma a unificat Peninsula Italică prin campanii care au implicat rezistență în fața atacurilor celtice din nord și, în beneficiul așezărilor grecești, în fața invaziei din 280 î.Hr. a lui Pyrrhus, regele Epirului, un general de succes în armata căruia se aflau și elefanți. Fraza aceasta acoperă câteva sute de ani și prezintă ca un proces lin ceea ce, în realitate, a fost destul de dificil. Roma s-a lovit de o rezistență considerabilă. Oponenții cei mai puternici din interior, samniții din sudul peninsulei s-au dovedit dușmani puternici prin războaiele din 343–341, 328–304 și 298–290 î.Hr. și o victorie esențială a romanilor la Sentinum în 295. Drept urmare, samniții au fost obligați să devină aliați (*socii*). Roma și-a consolidat poziția prin înființarea de colonii (așezări) ale cetățenilor latini în locuri strategice și prin construirea de drumuri, mai ales Via Appia peste Apenini de la Roma la Capua, în 312 î.Hr., și Via Flaminia, de la Roma la Rimini, pe coasta Adriaticii, în 220.

Victoria romană în fața samniților a permis dominarea orașelor grecești din sudul peninsulei, în special Tarentum (Taranto). Deși a fost învingător la Heraclea (în 280) și Ausculum (în 279), Pyrrhus a fost înfrânt în 275 î.Hr. la Maleventum (care, după această victorie, a fost redenumit Beneventum), după care s-a întors în Epir. Înfrângerea a avut mai multe efecte: le-a permis romanilor să cucerească Tarentum (în 272), orașele grecești au încheiat acorduri cu Roma, s-au înființat colonii latine și Via Appia a fost extinsă, astfel încât, din 250 î.Hr., cea mai mare parte a peninsulei se afla sub controlul Romei. Lucrurile s-au petrecut mult mai lent decât în mișcarea de cucerire/unificare a Italiei din Piemont dintre 1859 și 1870 d.Hr., dar romanii n-au beneficiat de intervenție externă și de susținere așa cum au avut piemontezii din partea Franței și a Prusiei. Nici tehnologia nu era atât de avansată.

Războiul permanent a contribuit la militarizarea culturii Romei, a memoriei colective, a spațiilor publice, a cultelor religioase și a sistemului politic. Într-adevăr, în multe privințe, Roma a fost Sparta Italiei. A apreciat valorile războinice și a promovat și onorat politicieni în consecință.

Succesul romanilor în fața grecilor a trezit rivalitatea cu Cartagina, o așezare feniciană întemeiată în apropiere de Tunisul modern, care devenise în secolul al III-lea î.Hr. principala putere maritimă și imperială din vestul Mediteranei. Încă din 410–405 î.Hr. cartaginezii invadaseră vestul Siciliei, preluând controlul în majoritatea orașelor grecești, inclusiv Agrigento, iar în 409 s-au stabilit definitiv la Palermo. Așezări feniciene existau și în sudul Sardiniei, mai ales la Caralis și Tharros.

Până la urmă, romanii au învins Cartagina în cele trei războaie punice – lupte ample care au implicat conflicte în Italia continentală, Sicilia, Spania și Africa de Nord. În Primul Război Punic (264–241 î.Hr.), lupta dintre Roma și Cartagina s-a concentrat asupra Siciliei, care a suferit în repetate rânduri din cauza poziției sale la granița dintre diferite civilizații. Romanii au fost grav afectați de lipsa unei forțe navale, ceea ce i-a determinat

să pună bazele unei flote ce s-a dovedit mai puternică decât cea a cartaginezilor. În luptă, romanii și-au învins adversarii și au folosit dispozitive *corvus*, care aveau un cioc care se atașa de corabie, formând un fel de pod între nave, ceea ce permitea urcarea rapidă la bordul vasului dușman. Astfel, războiul pe mare a fost transformat într-o bătălie pe uscat, în favoarea Romei. Totuși, *corvus* pare să fi fost minunea unui singur război. Un avantaj în Primul Război Punic, *corvus* nu a mai fost folosit, poate pentru că fusese asociat cu pierderea multor corăbii romane în furtuni.

Forța navală a oferit Romei un avantaj esențial, care i-a permis să cucerească Sicilia și, tangențial, să-și întindă puterea până în Africa de Nord, deși expediția militară trimisă acolo a fost înfrântă, în parte din cauza elefanților de război folosiți de cartaginezi. După ce a pierdut războiul și a cedat Sicilia, devenită prima provincie a Romei, Cartagina s-a confruntat cu revolta mercenarilor ei. Astfel, ca un exemplu al modului norocos în care s-a extins Imperiul Roman pe măsură ce profita de șansele apărute, revolta mercenarilor le-a oferit ocazia de a anexa Corsica și Sardinia în 226 î.Hr. În *Istoriile* sale, Polybios povestea că: „Romanii, îndată ce s-au avântat pe mare, au început să se gândească și la ocuparea Sardiniei”^{*}. Orizonturile li se lărgiseră la propriu.

Ulterior, Cartagina și Roma au ajuns să se lupte pentru controlul sudului și estului Spaniei. Această competiție, care a dus la al Doilea Război Punic (218–201 î.Hr.), reflectă măsura în care s-a extins ambiția Romei asupra Mediteranei. Într-adevăr, această anexare s-a dovedit mai importantă pentru Roma decât extinderea spre nord, peste Alpi. Bucurându-se de succes în Spania, Hannibal (247–183 î.Hr.), cel mai important general cartaginez, a decis să atace baza puterii romane și să asigure astfel victoria Cartaginei. Astfel, a mărșăluit de-a lungul sudului Franței, a traversat Alpii, o întreprindere extraordinară în 218 î.Hr., și i-a atacat pe romani în Peninsula Italică. Faptul că Hannibal

* Polybios, *Istории*, Cartea I, studiu introductiv, traducere și note de Virgil C. Popescu, Editura Științifică, București, 1966, p. 77 (n.red.)